

WIESŁAW TOMASZ STEFAŃCZYK

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska

<https://orcid.org/0000-0002-7019-8548>

Copyright and License: Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2023. This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivatives 4.0 International (CC BY- ND 4.0) License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/legalcode.pl>).

ETNOLEKTY CZY JĘZYKI? RZECZ O SAAMACH (LAPŃCZYKACH) I ICH RECEPCJI W POLSCE

Słowa kluczowe: Saamowie, Sápmi, język, etnolekt, język północnosaamski.

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia krótki rys historyczny Sápmi, wybrane aspekty kultury Saamów, obecną sytuację językową na całym obszarze Sápmi, szczególny status języka północnosaamskiego, w tym również badania własne oraz recepcję Saamów w Polsce. Saamowie, choć są bardzo nielicznym narodem i nigdy nie stworzyli swej struktury państwowej, mają bardzo silnie rozbudowaną świadomość swej tożsamości oraz przynależności narodowej. Ich liczbę szacuje się na ok. 60–120 tysięcy osób, z czego jedynie niewielka część używa na co dzień swego rodzimego języka. Ich ojczyzna – Sápmi obejmuje obszar ok. 380 tysięcy kilometrów kwadratowych. Saamowie zamieszkują obecnie terytorium czterech państw – Norwegii, Szwecji, Finlandii i Rosji (północna część Półwyspu Kolskiego). Pierwotnie zajmowali znacznie większy obszar Fennoskandii, o czym świadczą m. in. dane archeologiczne oraz toponomastyczne. Spośród dzieł używanych współcześnie etnolektów, tj. południwosaamskiego, ume, pite, lule, inari, skolt, kildin, ter, najczęściej użytkowników posługuje się językiem północnosaamskim. Jest to ok. 75% ogółu populacji Saamów, zamieszkujących obszar Norwegii (w Norwegii 90% Saamów używa języka północnosaamskiego), Szwecji i Finlandii. Jest to język bogatej literatury, mediów (radio, telewizja, prasa, internet), teatru, filmu, a także język nauki. Jego krzewieniem oprócz wielu organizacji i stowarzyszeń zajmuje się sieć szkół zarówno podstawowych oraz ponadpodstawowych, jak i (zwłaszcza) powstały w 1989 w Kautokeino (Norwegia) uniwersytet saamski (Sámi Allaskuvla). W Polsce istnieje duże zainteresowanie tematyką saamską, o czym świadczą liczne opracowania z zakresu socjologii, kulturoznawstwa, a także pedagogiki porównawczej. W polskiej literaturze lingwistycznej tematyka Saamów jest jednak przedstawiona w sposób niepełny, fragmentaryczny, istnieje więc potrzeba dogłębnych badań, w tym także konfrontacyjnych, które pozwoliłyby wypełnić tę lukę.

Artykuł przedstawia krótki rys historyczny Sápmi (Laponii), wybrane aspekty kultury Saamów, obecną sytuację językową na całym obszarze Sápmi ze szczególnym uwzględnieniem statusu języka północnoasaamskiego, w tym również obserwacje (badania) własne oraz recepcję Saamów w Polsce, stan i potrzeby dalszych badań. W artykule dominuje więc tematyka językoznawcza, stanowiąca jego zasadniczy trzon, a wszelkie kwestie kulturowe, pojawiające się w tekście, ujmowane są w kontekście języka.

Saamowie są narodem mającym bardzo silnie rozbudowaną świadomość swej tożsamości oraz przynależności narodowej i etnicznej¹. Ich ojczyzna – Sápmi obejmuje rozległe terytorium liczące ok. 380 tysięcy kilometrów kwadratowych. Saamowie zamieszkują obecnie obszar czterech państw – Norwegii, Szwecji, Finlandii i Rosji (Półwysep Kolski). Trudno jest jednoznacznie stwierdzić, jaka jest łączna liczba Saamów. Przyjmuje się jednak, że nie przekracza ona 120 tysięcy. Najwięcej Saamów mieszka w Norwegii (ok. 50–65 tys.), następnie w Szwecji (ok. 20–40 tys.), Finlandii (ok. 10 tys.) i Rosji (ok. 2 tys.), z czego jedynie niewielka część posiada znajomość swojego języka (por. Bonusiak 2016, 126)². Wspomniane trudności i związane z nimi dysproporcje liczbowe wynikają z braku jednoznacznych kryteriów, wskazujących na przynależność do narodu Saamów. Dodatkową trudnością jest fakt, że w krajach skandynawskich nie prowadzi się statystyk dotyczących pochodzenia etnicznego. Dane takie uzyskuje się jedynie w Rosji, częściowo również w Finlandii podczas spisów powszechnych.

Według jednej z najbardziej rozpowszechnionych hipotez Saamowie są potomkami prehistorycznej ludności epoki neolitu, która dotarła na obszar północnej Europy po ustąpieniu zlodowacenia 11 tysięcy lat temu. Pierwotnie zajmowali oni znacznie większy obszar Fennoskandii, co potwierdzają m.in. badania archeologiczne i toponomastyczne. Jednakże pod naporem ludów nordyckich oraz Rosjan zostali wyparci na sam kraniec półwyspu. Pierwsze poświadczony historycznie wzmianki dotyczące Fennów (tak nazywano Saamów) są zawarte w *Germanii* Tacyta i pochodzą z 98 roku. Jest to więc ludność rdzenna, zamieszkująca obszar północnej Europy na długo przed przybyciem na te tereny Szwedów, Norwegów, Finów i Rosjan (por. Hajdú 1971; Piasecki 2009; Bonusiak 2012; Wojan 2017).

W ciągu dziejów ukształtowały się trzy grupy Saamów – morscy, leśni i górscy. Saamowie morscy od najdawniejszych czasów zajmowali się hodowlą bydła, w tym również reniferów oraz rybołówstwem. Saamowie leśni trudnili się łowiectwem, zbieractwem, a także hodowlą reniferów. Dla trzeciej ze wskazanych grup renifer stanowił główne źródło utrzymania. Tradycyjnie typową strukturą saamską były *siida*, tj. wspólnoty kilku rodzin, na ogół spokrewnionych ze sobą, wspólnie gospodarujących na terenach uznawanych za ich strefę wpływów (por. np. Vorren i Manker 1980; Bonusiak 2016).

¹ Zarówno w literaturze polskiej, jak i obcojęzycznej stosuje się niemal powszechnie terminy zaczerpnięte z języka północnoasaamskiego, tj. *Sápmi*, *saami* zamiast nieaprobowanych przez Saamów dawnych określeń *Laponia*, *lapoński* uznawanych przez nich za nacechowane.

² Trudności te odzwierciedla także fakt, że w różnych opracowaniach zarówno polskich, jak i obcojęzycznych liczby te znacznie się różnią (por. np. Baer 2005; Taivonen i Nelson 2007; Fodor 2017; Krasnowolski 2018; Szpak 2018).

Wraz z ekspansją na północ ludów nordyckich oraz Rosjan rozpoczął się kilkunastoletni proces włączania Saamów w główny nurt życia społecznego. We wszystkich krajach prowadzona była polityka asymilacji kulturowej wobec ludności saamskiej. W Norwegii Saamowie poddawani byli procesowi norwegizacji, w Szwecji oprócz akulturacji utrzymywała się segregacja wzmocniona przez politykę rasową. Dzieci saamskie oddawane były do szkół z internatami, gdzie zabraniano im posługiwać się ich językiem ojczystym. W związku z eksploatacją złóż naturalnych na Półwyspie Kolskim większość rosyjskich Saamów została wysiedlona ze swych terenów i zmuszona do zamieszkiwania w nowo powstałych miastach, gdzie z czasem uległa rusyfikacji. W okresie stalinowskim wprowadzono całkowity zakaz posługiwania się językiem saamskim. Należy zaznaczyć, że najłagodniejszy przebieg miały wskazane procesy w Finlandii (por. np. Bonusiak 2016; Kozieł 2017; Krasnowolski 2018; Åsbrink 2019).

Sytuacja zaczęła się sukcesywnie zmieniać po II wojnie światowej. Już w roku 1956 w Norwegii powołano Radę Saamów, mającą na celu ochronę Saamów jako narodu oraz wzmocnienie ich wspólnoty etnicznej. Część jej przedstawicieli wchodzi w skład Rady Arktycznej, zajmującej się rozwiązywaniem problemów Arktyki i ludności autochtonicznej zamieszkującej jej obszar. W 1989 roku w Karasjok (Norwegia) powstał parlament saamski (*Sámediggi*), trzy lata później, tj. w 1992 roku, został utworzony parlament saamski w Kirunie (Szwecja). W 1973 roku odbyło się zgromadzenie narodowe Saamów w Finlandii, uznawane za początek parlamentu, ostatecznie zatwierdzonego w roku 1996 (Bonusiak 2016). Najpóźniej, bo w 2010 roku, powstał parlament saamski w Rosji, mający swą siedzibę w Murmańsku.

Innym doniosłym wydarzeniem omawianego okresu było uchwalenie w roku 1992 *Sámi Language Act*, tj. dokumentu ściśle określającego status prawny języka saamskiego. W Norwegii, Szwecji i Finlandii, na obszarach zamieszkiwanych przez Saamów, język saamski (języki saamskie) ma status oficjalnego języka – obok norweskiego w Norwegii, szwedzkiego w Szwecji i fińskiego w Finlandii. Oznacza to w praktyce, że Saamowie na terenie uznawanym za ich obszar administracyjny mają szeroką autonomię językową, w tym również prawo do kontaktowania się z władzami lokalnymi w swym języku w mowie i piśmie, a w razie potrzeby korzystania z usług tłumacza (Bonusiak 2016).

Należy podkreślić, że Saamowie jako jedyny naród w Europie mają status ludności rdzennej, co zawdzięczają swej olbrzymiej determinacji i wyjątkowej przedsiębiorczości. Od czasu łagodzenia polityki akulturacji Saamowie prowadzą politykę ponadpaństwową, ukierunkowaną na cały obszar *Sápmi*. Wymownym dowodem tego jest zarówno ponadpaństwowa polityka wspomnianej Rady Saamów, jak i ponadgraniczna działalność parlamentów. Rada Saamów zrzesza organizacje saamskie z czterech krajów, a jej najważniejszym organem decyzyjnym jest Konferencja Saamów. O ponadpaństwowej działalności parlamentów świadczy utworzenie w 2000 roku Parlamentarnej Rady Saamów, w skład której wchodziją przedstawiciele Saamów ze wszystkich czterech krajów (Bonusiak 2016).

W tym miejscu należy przedstawić dość osobliwą i pod wieloma względami skomplikowaną sytuację językową *Sápmi*. Trudno jest jednoznacznie stwierdzić, czy istnieje

jeden język saamski i różne jego odmiany, czy też jest to zespół różnych, lecz blisko spokrewnionych ze sobą języków (mikrojęzyków), wykazujących jednocześnie znaczne różnice gramatyczne i leksykalne. W literaturze przedmiotu nazywa się je językami, odmianami językowymi, etnolektami (Taivonen i Nelson 2007; Wojan 2016; Fodor 2017), niekiedy stosuje się również rozwiązania alternatywne, przyjmując koncepcję *L-complex*, według której jest to zespół zróżnicowanych, wzajemnie mało zrozumiałych dialektów jednego języka (por. np. Majewicz 1989).

W opracowaniach językoznawczych przyjmuje się często geograficzny podział języków (etnolektów) saamskich na dwie grupy, tworzące kontinuum dialektów: zachodnią i wschodnią (Hajdú 1981; Wojan 2016). Do grupy zachodniej należą współcześnie używane języki (etnolekty):

1. południwosaamski (åarjelsaemien gielle) – używany przez ok. 500 osób w Szwecji (część Dalarny, Jämtland) i Norwegii (Nordland, Trøndelag, Østerdalen);
2. ume (ubmejesámiengäla) – posługuje się nim ok. 10–20 osób w Szwecji (Arjeplog, Arvidsjaur), pierwotnie występował również w Norwegii (Rana);
3. pite (bidusáme giella, bisusámiengiälla) – mający ok. 20–30 użytkowników w Szwecji w miejscowościach położonych wzdłuż rzeki Pite, pierwotnie był używany również w Norwegii, gdzie wymarł w latach 60. ubiegłego stulecia;
4. lule (juvlesámegiela) – posługuje się nim ok. 2 tys. osób w Szwecji (ok. 1500 użytkowników w Gällivare i Jokkmokk) i Norwegii (ok. 500 osób w Tøsfjord, Sørfold i Hamarøy);
5. północny (davvisámegiela, sámegiela) – mający ok. 25–30 tys. użytkowników w Norwegii (Finmark, Troms), Szwecji (Norrbotten) i Finlandii (Utsjoki, Enontekiö, północna część Sodankylä).

Do grupy wschodniej należą:

1. inari (anarâškielâ) – mający ok. 300–350 użytkowników w Finlandii (wokół jeziora Inari);
2. skolt, kolta, koltta (sääm' kiõll) – posługuje się nim ok. 300 osób w Finlandii (Sevettijärvi, Nellim, Näätämö) oraz kilkanaście osób w Rosji (rejon Pieczengi);
3. kildin (сәмь кылл) – używany przez ok. 500–700 osób na Półwyspie Kolskim (okolice Lovoziero);
4. ter (сәмь кылл) – posługuje się nim kilka osób (2–10) w północnej części Półwyspu Kolskiego. W końcu XIX wieku używało go ok. 450 osób, zamieszkujących sześć wsi (Bogár 2001; Scheller 2011).

Do grupy wschodniej należały ponadto:

1. akkala – używany w okolicach Murmańska, wymarł na początku XXI wieku;
2. kemi – występujący w okolicach Kuusamo, wymarł w XIX wieku;
3. kainuu – używany w regionie Kainuu, wymarł na początku XVIII wieku.

W ostatnich dziesięcioleciach w krajach nordyckich została ujednoczona i zatwierdzona przez Radę Języka Saamów (Sámi giellalávdegoddi) pisownia wszystkich etnolektów saamskich, w tym także wymierających ume i pite. Jest to szczególnie ważne w wypadku języków używanych na obszarze dwóch lub trzech krajów, jak północnosaamski,

wcześniej bowiem istniały różne sposoby zapisu w poszczególnych państwach, co nie sprzyjało integracji językowej. Inna sytuacja jest w Rosji, gdzie etnolekty saamskie nie mają wypracowanej standardowej formy pisanej. Należy jednak zaznaczyć, że w latach 30. XX wieku podjęto próby kodyfikacji etnolektu kildin w alfabecie łańskim, które się jednak zakończyły niepowodzeniem. W latach 70. opracowano jego standardową postać na podstawie cyrylicy, jednakże nie została ona zaakceptowana przez władze oświatowe Federacji Rosyjskiej. Wymierający etnolekt ter jest słabo opracowany i nie ma formy pisanej (Bogár 2001; Scheller 2011).

Szczególne miejsce w grupie etnolektów saamskich zajmuje, mający największą liczbę użytkowników, język północnosaański. Posługuje się nim ok. 75 % wszystkich Saamów, w tym ok. 90% Saamów zamieszkujących obszar Norwegii. Jest to język – o czym mowa w dalszej części artykułu – edukacji, bogatej literatury, teatru, filmu, mediów, nauki. W Norwegii językiem północnosaańskim posługuje się ok. 15–20 tys. osób w okręgu Finnmark (Kautokeino, Karasjok, Nesseby, Tana, Porsanger) i Troms (Kåfjord, Levanger). W Szwecji języka północnosaańskiego używa ok. 5–6 tys. osób w okręgu Norrbotten (Arjeplog, Gällivare, Jokkmokk, Kiruna). W Finlandii językiem północnosaańskim posługuje się ok. 2 tys. osób – jak już wspomniano – głównie w Utsjoki, Enontekiö oraz w północnej części Sodankylä.

Saamowie mają bardzo dobrze zorganizowany system szkolnictwa. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że istnieją przedszkola saamskie, szkoły podstawowe i średnie z saamskim językiem jako pierwszym bądź drugim (por. Gmerek 2005, 2007, 2013). We wszystkich krajach skandynawskich najczęściej przedszkoli i szkół prowadzi nauczanie w języku północnosaańskim, w Norwegii i Szwecji w kilku placówkach również w lule i południwosaańskim, natomiast w Finlandii w inari i skolt. W językach tych – co należy podkreślić – można również zdawać egzamin maturalny. Inna sytuacja jest w Rosji, gdzie etnolekt kildin jest nauczany jedynie jako przedmiot fakultatywny w kilku szkołach w rejonie Lovozero, natomiast w etnolektie ter nie prowadzi się nauczania (Bogár 2001; Scheller 2011). Należy dodać, że wszystkie języki saamskie używane w krajach nordyckich można studiować na uczeniach wyższych, np. południwosaański w Uppsali, Levanger, Umeå oraz Bodø, lule w Umeå i Bodø, inari w Oulu, w Turku są organizowane kursy języka skolt.

Szczególne miejsce w systemie szkolnictwa wyższego zajmuje język północnosaański. Wiąże się to z niezwykle istotnym wydarzeniem, jakim było utworzenie w 1989 roku w Kautokeino (Norwegia), tj. mieście zamieszkiwanym w ok. 90% przez Saamów, uniwersytetu saamskiego (Sámi Allaskuvla). Uczelnia prowadzi nauczanie na poziomie licencjatu i magisterium oraz studia doktoranckie. Na uniwersytecie studiuje ponad 200 studentów, co – biorąc pod uwagę niewielką populację Saamów – jest liczbą dość wysoką. Zarówno nauczyciele akademicy, jak i studenci – zgodnie z ponadpaństwową polityką Saamów – pochodzą z całego obszaru Sápmi. Uczelnia oferuje oprócz kierunków nauczycielskich studia z języka i literatury saamskiej, dziennikarstwa, kulturoznawstwa, rzemiosła artystycznego (*duodji*), *reindeer herding study* oraz studia doktoranckie z zakresu języka i literatury saamskiej. Językiem wykładowym uniwersytetu, a także

administracji jest język północno-saamski³. Od 2009 roku uczelnia mieści się w budynku zwanym *Diehtosiida*, jest on również siedzibą *Nordic Sámi Institute* (Sámi Insituhtta), tj. saamskiej instytucji naukowej powstałej w 1973 roku w Kautokeino, prowadzącej m. in. badania językoznawcze, socjologiczne, kulturoznawcze i prawnicze. Olbrzymią zasługą instytutu, a także uniwersytetu saamskiego jest seria wydawnicza *Diedđut*, a także czasopismo naukowe „Sámi dieđalaš áigečála”.

Należy w tym miejscu wspomnieć o powstałym w 1990 roku w Karasjok saamskim wydawnictwie *Davvi Girj*. Instytucja ta specjalizuje się zwłaszcza w wydawaniu podręczników i literatury pięknej. Wydawnictwo publikuje głównie w języku północno-saamskim, ponadto w norweskim, szwedzkim, fińskim, angielskim, niemieckim, rzadziej w południowo-saamskim, lule i kildin. Jego olbrzymim przedsięwzięciem jest również m.in. wydawanie wielkiego słownika saamsko-norweskiego.

Warto podkreślić, że język saamski jest językiem bogatej literatury. Początki piśmiennictwa saamskiego sięgają XVII wieku, wówczas bowiem powstały pierwsze teksty religijne, których autorami byli misjonarze protestancy (Sibińska 2017). Jako datę przełomową przyjmuje się rok 1910, kiedy to została wydana książka Johana Turiego *Muitalus Samiid birra* (Księga o życiu Saamów). Książka zyskała wielką popularność, o czym świadczą jej tłumaczenia na język duński, szwedzki, fiński, norweski, niemiecki, angielski, węgierski, francuski, włoski i japoński, a jej autor został uznany za ojca współczesnej literatury saamskiej. W Polsce książka ta doczekała się opracowania historyczno-literackiego, którego autorką jest Maria Sibińska z Uniwersytetu Gdańskiego (Sibińska 2015). Rozkwit współczesnej literatury saamskiej przypada zwłaszcza na lata 70. XX wieku. W okresie tym działają m. in. twórcy takiej miary jak Paulus Utsi (1918–1975) czy Nils-Aslak Valkeapää (1944–2001) – uznawany za symbol odradzającej się kultury Saamów. Do najmłodszego pokolenia czołowych pisarzy saamskich należą m. in. Rawdna Carita Eira (ur. 1970), Ann-Helén Laestadius (ur. 1971), Hege Sivi (ur. 1973), Sigbjørn Skåden (ur. 1976), Simon Issát Marainen (ur. 1980), Niilias Holmberg (ur. 1990) (por. też Sibińska 2017), czy piszący w języku inari Petter Morottaja (ur. 1982).

Twórcy saamscy zrzeszeni są obecnie m. in. w Saamskim Związku Pisarzy, Związku Twórców Saamskich, a także Związku Muzyków Saamskich. W tym miejscu warto wspomnieć, że na terenie całego obszaru Sápmi oprócz tradycyjnego joiku powstają różnego rodzaju współczesne formy muzyczne. Do głównych twórców muzyki saamskiej należą m. in. Mari Boine (ur. 1956) – piosenkarka, wykonująca muzykę inspirowaną folklorem, Tomi Petteri Putaansuu (ur. 1974) – założyciel hardrockowego zespołu Lordi, Sofia Jannok (ur. 1982), Amoc (Mikâl Antti Morottaja, ur. 1984) – raper, wykonujący swe utwory w języku inari czy Tiina Sanila-Aiko (ur. 1983) – autorka albumu rockowego w języku skolt.

³ Wszelkie aktualne informacje dotyczące uczelni oraz prowadzonych przez nią studiów znajdują się na stronie internetowej www.samas.no.

Niezwykle istotnym elementem kultury Saamów jest teatr. Jego początki sięgają lat 70. XX wieku, wówczas bowiem powstały pierwsze niezależne, wolne grupy teatralne w Norwegii (Kautokeino) i w Szwecji (Jokkmokk). Obecnie istnieją dwa teatry saamskie: Beaivváš Sámi Našunálateáther w Kautokeino oraz Giron Sámi Teáther w Kirunie. Pierwszy z nich został założony w 1981 roku i początkowo funkcjonował pod nazwą Beaivváš Sámi Teáther. Pierwszą sztuką zaprezentowaną w nowopowstałym teatrze była satyra muzyczna na wydarzenia w Alta⁴ Ailo Gaupa *Min duoddarat*. Jest to jedyny profesjonalny teatr w Norwegii wystawiający sztuki w języku saamskim (północno-saamskim), część z nich wykonywana jest również z tłumaczeniem symultanicznym na język norweski lub angielski. Warto dodać, że w repertuarze teatru dominują sztuki twórców saamskich oraz klasyka obca. Druga z wymienionych instytucji została założona decyzją parlamentu saamskiego w 1991 roku pod nazwą Sámi Teáther. W roku 2009 teatr zmienił nazwę na Giron Sámi Teáther⁵. W teatrze wystawiane są sztuki zarówno w języku saamskim, jak i szwedzkim. Oba teatry odbyły liczne tournée zagraniczne oraz po obszarze całego Sápmi, promując w ten sposób kulturę i język Saamów (por. też Sibińska 2016).

Oprócz wspomnianych wyżej teatrów w Kautokeino i Kirunie istnieją również grupy amatorskie. Na szczególną uwagę zasługuje założony w 1985 roku Áarjelhsaemien Teatere, wystawiający sztuki w języku południwosaamskim. W roku 2008 teatr został podzielony na dwie sekcje – norweską z siedzibą w Mo i Rana oraz szwedzką w Tärnaby. Obie sekcje prowadzą działalność ponadpaństwową, a ich głównym celem jest rewitalizacja języka i kultury południowych Saamów, stąd kluczową rolę odgrywają tam przedstawienia dla dzieci i młodzieży. Poza Áarjelhsaemien Teatere istnieją również grupy amatorskie w Utsjoki (Finlandia) i Lovoziero (Półwysep Kolski).

Bardzo ważnym czynnikiem wpływającym na utrzymanie tożsamości Saamów są media – prasa, radio, telewizja, internet. Początki prasy saamskiej przypadają na lata 1873–1875, w okresie tym w Norwegii był wydawany pierwszy periodyk informacyjny *Muittalægje*. Czasopismem o najdłuższej tradycji jest jednak chrześcijański magazyn *Nuorttanaste*, ukazujący się od roku 1898 do dziś. Czasopismo to odegrało olbrzymią rolę w utrzymaniu saamskiej tożsamości narodowej, zwłaszcza w pierwszej połowie XX wieku, a także w kształtowaniu się pisanego języka północno-saamskiego. W latach 1904–1911 ukazywała się gazeta *Sagai Muittalægje*, będąca odpowiedzią na prowadzoną wówczas politykę norwegizacji. Na jej łamach w roku 1906 został opublikowany słynny poemat Isaka Saby *Sámi soga lávlla*, zaaprobowany w 1986 roku jako hymn Sápmi.

Od czasu łagodzenia polityki akulturacji, a zwłaszcza w ostatnich dziesięcioleciach powstało wiele czasopism, w tym również skierowanych do konkretnej grupy czytelników, jak kobiety czy młodzież. Od roku 1956 ukazuje się czasopismo *Sága*, obecnie dominują w nim jednak materiały norweskojęzyczne. W latach 1978–1989 była

⁴ Był to protest ludności saamskiej w latach 70. i na początku lat 80. ubiegłego wieku przeciwko budowie elektrowni wodnej na rzece Alta.

⁵ Giron jest saamską nazwą Kiruny.

wydawana gazeta *Sámi Áigi*, jej reaktywacja nastąpiła w 1993 roku pod zmienionym tytułem *Min Áigi*. W tym samym czasie rozpoczęła swą działalność konkurencyjna gazeta *Aššu*. W roku 2008 obie gazety zostały zastąpione jednym pismem *Ávvir*, ukazującym się od wtorku do soboty. Wszelkie teksty zamieszczane w dzienniku są pisane w języku północnoasaamskim (por. też Bonusiak 2014). Od 2015 roku *Ávvir* oprócz tradycyjnego wydania ma również wersję internetową. Od 1993 roku ukazuje się także periodyk młodzieżowy *Š* (*Nuoraid Magasiidna*), zawierający teksty głównie w języku północnoasaamskim, rzadziej w południowym, lule i norweskim. Warto wspomnieć, że w roku 1996 w feministycznych kręgach saamskich powstało czasopismo *Gábi*. Oprócz tekstów przeznaczonych dla kobiet zawiera ono również m. in. treści z zakresu kultury i socjologii publikowane w języku północnoasaamskim. W Norwegii wydawane są ponadto dwie gazety w języku południowoasaamskim – *Snåsnungen* (od 1995 roku) oraz *Daerpies Diere* (od 1997 roku), a także popularnonaukowe pismo *Bårjås* (od 1999 roku), ukazujące się raz w roku w języku lule, norweskim i szwedzkim. Jednym z najnowszych czasopism saamskich jest wydawany od 2017 roku w Karasjok periodyk *Sámi Magasiidna*, zawierający teksty w języku północnoasaamskim, rzadziej w południowym i norweskim.

Przytoczone fakty wskazują, że prasa saamska w Norwegii ma nie tylko długą i bogatą tradycję, lecz także przeżywa okres dynamicznego rozwoju. Nieco inna sytuacja jest w pozostałych krajach zamieszkiwanych przez Saamów. W Szwecji w latach 1904–1905 ukazywała się gazeta *Lappaners Egen Tinding*, której redaktorem był znany działacz pierwszej organizacji saamskiej Lappaners Centralförbund – Torkel Tomasson. Jej reaktywacja nastąpiła w roku 1918 pod zmienionym tytułem *Samefolkets Egen Tinding*, od roku 1961 do dziś ukazuje się jako *Samefolket*. Magazyn jest wydawany kilkanaście razy w roku głównie w języku szwedzkim, ale zawiera również pojedyncze teksty w języku norweskim i różnych etnolektach saamskich. Na jego łamach ukazują się materiały o tematyce społecznej i kulturowej głównych obszarów Sápmi, a także teksty dotyczące ludów tubylczych w różnych częściach świata. *Samefolket* jest jedynym czasopismem poświęconym społeczności Saamów w Szwecji i jednocześnie jednym z najstarszych czasopism dotyczących ludności rdzennej.

W Finlandii w latach 1934–2001 ukazywało się czasopismo *Sápmelaš* (pierwotnie *Sabmelaš*), założone przez Towarzystwo Krzewienia Kultury Saamów (*Sámi Čuvgehussearvi*) wydawane w języku północnoasaamskim. Jego pierwszymi redaktorami byli dwaj Finowie – Paavo Ravila i Erikki Itkonen – profesorowie języków ugrofińskich Uniwersytetu Helsińskiego. Celem czasopisma było krzewienie wiedzy o języku i kulturze Saamów, a także wartości chrześcijańskie. W latach 2007–2011 ukazywał się w języku inrai internetowy tygodnik informacyjny *Kieráš*, zastąpiony obecnie magazynem *Anaráš-lostá*. Warto dodać, że w latach 1978–1986 ukazywało się również pismo *Säämodđáz* w języku skolt.

Innym istotnym elementem wpływającym na utrzymanie tożsamości Saamów jest radio. Pierwsze saamskie programy radiowe powstały w okresie powojennym, jednakże pełny rozwój tego medium przypada na lata 70. ubiegłego stulecia. Wówczas bowiem

ukształtowały się samodzielne saamskie rozgłośnie radiowe w Norwegii – NRK Sápmi (Norsk rikskringkasting), Finlandii – YLE (Yle Sámi Radio) i Szwecji – SR (Samradion). Największą rozgłośnią jest NRK, zatrudniająca ponad 70 osób i przygotowująca ok. 50 godzin programów tygodniowo. Są one nadawane od 7.00 do 24.00 głównie w języku północnoasaamskim, od początku XXI wieku również w lule i południowoasaamskim. Drugą co do wielkości rozgłośnią jest Yle Sámi, przygotowująca ok. 40 godzin programów w tygodniu w języku północnoasaamskim, a także w inari i skolt. Szwedzka rozgłośnia SR przygotowuje ok. 10 godzin programów w języku północnoasaamskim, a także w południowym. W latach 2003–2009 istniała również rozgłośnia na Półwyspie Kolskim w miejscowości Lovozero, nadająca programy w języku kildin i po rosyjsku. Radio stało się bardzo ważnym medium społecznościowym, integrującym Saamów jako naród i przyczyniającym się do rozwoju ich języka i kultury (Bonusiak 2014).

Pierwsze programy telewizyjne w języku saamskim powstały w latach 60. ubiegłego stulecia, z czasem stały się audycjami cyklicznymi (Bonusiak 2014). Od roku 2001 w Norwegii, Finlandii i Szwecji jest transmitowany program telewizyjny Ođđasat. Treści do audycji dostarczają NRK Sápmi, Yle Sápmi oraz SVT Sápmi. Do roku 2018 program był transmitowany wyłącznie w języku północnoasaamskim, obecnie także w innych odmianach językowych. Od 2007 roku istnieje także program telewizyjny Unna Junná transmitowany w telewizji fińskiej i szwedzkiej w języku północnoasaamskim, inari i skolt przeznaczony dla dzieci (por. też Chacińska 2021; Chacińska i Sibińska 2022).

Warto również wspomnieć o saamskiej sztuce filmowej. Jej początki sięgają końca lat 80. XX wieku, wówczas bowiem Nils Gaup nakręcił pierwszy pełnometrażowy film w języku północnoasaamskim *Ofelaš*. Wydarzenie to stało się inspiracją dla wielu artystów, jak np. Eriki Hetta, Åsa Simma, Pauliina Feodoroff, Amanda Kernell, którzy zaczęli wykorzystywać w swych filmach język saamski. Doniosłym wydarzeniem, sprzyjającym rozwojowi saamskiej sztuki filmowej, było utworzenie w 2007 roku Międzynarodowego Instytutu Filmu Saamskiego. Warto dodać, że obecnie raz w roku w Kautokeino organizowany jest festiwal filmowy, podczas którego prezentowane są filmy twórców saamskich.

Z powyższego przeglądu wynika, że język północnoasaamski dominuje w przestrzeni publicznej, zajmując wszelkie jej obszary. Pozostałe języki (etnolekty), choć współtworzą kulturę Saamów, jej bogactwo i różnorodność, w mniejszym zakresie są obecne w sferze życia publicznego i w niewielkim stopniu uczestniczą w dyskursie społecznym.

Należy jeszcze raz podkreślić, że od kilku dziesięcioleci język północnoasaamski przeżywa okres dynamicznego rozwoju. Na uwagę zasługuje kilka istotnych nieuwzględnionych wyżej faktów. W latach 80. ubiegłego stulecia został opracowany alfabet Braille'a dla potrzeb języka północnoasaamskiego, natomiast w roku 2004 powstała wikipedia (od 2020 roku istnieje również wikipedia w języku inari). Poza wspomnianym uniwersytetem saamskim w Kautokeino wiele uczelni skandynawskich oferuje studia z zakresu języka, literatury i kultury północnych Saamów. Warto dodać, że w roku 2021 na uniwersytecie w Tromsø uruchomiono studia pielęgniarskie w języku północnoasaamskim. Ze względu na największą liczbę użytkowników, bardzo wysoki stopień

kodyfikacji, a także rozprzestrzenienie geograficzne (występowanie na obszarze trzech państw) język północnoosaamski pełni funkcję *lingua franca* całego Sápmi. Trudno się więc dziwić, że niejednokrotnie jest utożsamiany z językiem saamskim, a wszystkie pozostałe etnolekty traktuje się jako jego odmiany (Anhava 2005).

Na uwagę zasługuje jeszcze jeden niezwykle istotny fakt, mianowicie w Norwegii, gdzie populacja saamska jest najliczniejsza, jest wiele miejscowości zamieszkiwanych w większości przez Saamów, np. w Kautokeino – jak już wspomniano – mieszka ok. 90% Saamów, w Karasjok – ok. 80%. Są też inne mniejsze osady zamieszkiwane niemal wyłącznie przez ludność saamską. W miejscowościach tych język saamski (północno-saamski) dominuje we wszystkich sferach życia, używa się go nie tylko w instytucjach publicznych, lecz jest to także język rozmów prowadzonych w kawiarniach, supermarketach czy na ulicach, w języku tym słyszy się również okrzyki na stadionach sportowych⁶. Język północnoosaamski jest szczególnie popularny wśród młodego pokolenia, młodzi Saamowie chętnie się nim posługują, poczytując sobie to za chlubę. Język północno-saamski jest powszechnie znany również wśród norweskiej części mieszkańców tych miejscowości⁷. Zupełnie inna sytuacja jest w Finlandii, gdzie w zasadzie nie ma miejscowości zamieszkiwanych w większości przez Saamów, jedynie w Utsjoki stanowią ok. 50% mieszkańców. W miejscowościach tych słyszy się niemal powszechnie język fiński, a użycie języka saamskiego ogranicza się do saamskich instytucji publicznych i sfery życia prywatnego.

Język północnoosaamski – podobnie jak wszystkie etnolekty saamskie – jest językiem ugrofińskim, szerzej uralskim, należącym do gałęzi bałtycko-fińskiej, lecz stanowiącym w jej obrębie oddzielną grupę. Pod względem typologicznym jest to język aglutynacyjny typu postpozycyjnego. W zakresie fonetyki język ten charakteryzuje się m. in. występowaniem akcentu inicjalnego, dużą liczbą spółgłosek, obecnością dyftongów, brakiem harmonii wokalicznej. W przeciwieństwie do innych języków ugrofińskich ma dość słabo rozbudowany system kazualny, ograniczający się do siedmiu przypadków (*nominativus*, *genetivus*, *accusativus*, *locativus*, *comitativus*, *illativus*, *essivus*, przy czym *genetivus* i *accusativus* są synkretyczne). Z drugiej jednak strony występują w nim morfemy dzierżawcze, charakterystyczne dla większości języków, należących do tej rodziny. W zakresie morfologii czasownika cechuje się m. in. występowaniem czterech czasów (*praesens*, *praeteritum*, *perfectum*, *plusquamperfectum*), czterech trybów (*indicativus*, *imperativus*, *conditionalis*, *potentialis*), a także czasownika przeczącego (Nickel 1990; Fodor 2017)

W związku z ciągle wzrastającą popularnością kultury Saamów do języka polskiego przeniknęło wiele zapożyczeń z języka północnoosaamskiego. Poza wspomnianymi już leksemami *siida*, *duodji*, *joik* są to m. in. *gákti* 'tradycyjny strój lapoński', *lavvu*/

⁶ Na podstawie obserwacji i wywiadów przeprowadzonych przez autora w miesiącach wakacyjnych w 2021 roku w Norwegii (Kautokeino, Karasjok) i Finlandii (Karigasniemi, Inari, Ivalo, Rovaniemi).

⁷ Tylko jeden z norweskich rozmówców stwierdził, że zna biernie język północnoosaamski i niekiedy ma problemy z jego rozumieniem. Był to jednak mieszkaniec jednej z miejscowości, znajdującej się przy granicy z Finlandią, gdzie popularność języka saamskiego jest niewielka.

lavvo ‘namiot lapoński’, *bidos* ‘gulasz z renifera’, *fadno* ‘flet wykonany z arcydziegła’, *noiade* ‘szaman’, *guksi* ‘kubek saamski’. Od części z nich, jak *joik*, tworzy się również derywaty, por. *joikować*, *joikowanie*, *joiker*, co świadczy o dużym stopniu ich zaadaptowania w polszczyźnie.

Na zakończenie warto odpowiedzieć na pytanie, jaka jest recepcja Saamów i ich języka w Polsce. Należy zaznaczyć, że istnieje wiele opracowań z zakresu socjologii, kulturoznawstwa, a także pedagogiki porównawczej, przedstawiających w sposób wieloaspektowy i wielopłaszczyznowy zarówno dawną, jak i obecną sytuację Saamów (Gmerek 2005, 2007, 2013; Piasecki 2009; Bonusiak 2012, 2014, 2016; Kaczmarek 2013; Kozieł 2017; Krasnowolski 2018; Szpak 2018). Nieliczne, lecz niezwykle cenne są pionierskie opracowania literaturoznawcze (Sibińska 2015, 2017), w tym także dotyczące historii teatru (Sibińska 2016) i sztuki filmowej (Chacińska 2021; Chacińska i Sibińska 2022). Podobnie nieliczną grupę stanowią prace językoznawcze. Poza kilkoma publikacjami poświęconymi w całości lub w znacznej części zagadnieniom saamskim (Bańcerowski 1967; Stachowski 2002; Wojan 2016, 2017), a także krótkimi wzmiankami dotyczącymi miejsca języków saamskich w rodzinie uralskiej, zawartymi w opracowaniach ogólnojęzykoznawczych (por. np. Weinsberg 1983; Majewicz 1989; Jurkowski 1993), tematyka ta jest w zasadzie nieobecna w polskiej literaturze lingwistycznej.

Poza wymienionymi opracowaniami istnieje bogata literatura popularno-naukowa, przedstawiająca Saamów, ich język i kulturę oczami podróżników hobbystów (np. Paruzel 2006; Wilk 2007; Nacher i Styczyński 2013; Biernat i Biernat 2018; Siwek 2020). Z językoznawczego punktu widzenia szczególnie cennym elementem tych publikacji są zawarte w nich zbiory saamskich, głównie północosaamskich słów.

Z powyższych rozważań wynika, że zainteresowanie Saamami i ich kulturą w Polsce ustawicznie wzrasta, o czym świadczą liczne, powstałe zwłaszcza w ostatnich latach, opracowania zarówno naukowe, jak i popularyzatorskie. W polskiej literaturze językoznawczej tematyka Saamów jest przedstawiona jednak w sposób niepełny, fragmentaryczny. Istnieje więc potrzeba przeprowadzenia dogłębnych, szczegółowych badań, w tym również porównawczych, które by pozwoliły zapełnić tę lukę.

BIBLIOGRAFIA

- Anhava, J. 2005. *Maaliman kielet ja kielikunnat*, 2 pain. Tampere: Gaudeamus.
- Åsbrink, E. 2019. *Made in Sweden. 60 słów, które stworzyły naród*, tłum. Natalia Kołaczek. Warszawa: Wielka Litera.
- Baer, L.A. 2005. “The Right of Indigenous Peoples – A Brief Introduction in the Context of the Sámi”. *International Journal on Minority and Group Rights* 12: 245–268.
- Bańcerowski, J. 1967. *Alternacje konsonantyczne we wschodnio-lapońskim. Próby analizy fonetyczno-strukturalnej*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza
- Biernat, A., i M. Biernat. 2018. *Laponia. Wszystkie imiona śniegu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

- Bogár, E. 2001. *A lappok (számik)*. W *Finnugor kalauz*, red. M. Csepregi. Budapest: Panoráma, 209–219.
- Bonusiak, G. 2012. *Sápmi – rzecz o autonomii Saamów*. W *Fenomen pogranicz kulturowych: współczesne tendencje*, red. L.A. Suchołomynow, t. IV. Piła–Berdiańsk: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. St. Staszica, 71–81.
- Bonusiak, G. 2014. *Media w językach saamskich jako element utrzymania tożsamości kulturowej*. W *Media mniejszości. Mniejszości w mediach*, red. M. Adamik-Szysiak, i M. Godlewska. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 289–299.
- Bonusiak, G. 2016. *Status Saamów w państwach nordyckich w świetle międzynarodowych standardów ochrony praw ludów rdzennych*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Chacińska, M. 2021. „Saamowie i ich kultura codzienna w filmie i reportażu z pierwszej połowy XX wieku – rekonstrukcja tożsamości w tekstach kultury”. *Studia Scandinavica* 5(25): 13–30.
- Chacińska, M., i M. Sibińska. 2022. „Constructing Sámi in Scandinavian television series: Between pessimism and new possibilities”. *Journal of Scandinavian Cinema* 12(1) 71–86.
- Fodor, I. 2017. *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Gmerek, T. 2005. *Szkolnictwo wyższe w krajach skandynawskich. Studium z pedagogiki porównawczej*. Poznań: Wydawnictwo Wolumin.
- Gmerek, T. 2007. „Od polityki przemocy do afirmacji mniejszości? Studium przypadku na przykładzie ludu Sami w Norwegii”. *Przegląd Pedagogiczny* 1: 79–94.
- Gmerek, T. 2013. *Edukacja i tożsamość etniczna mniejszości w obszarach podbiegunowych (studium socjo-pedagogiczne)*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Hajdú P. 1971. *Narody i języki uralskie*. tłum. Jolanta Jastrzębska – Helder. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hajdú P. 1981. *Az urali nyelvészeti alapkérdései*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Jurkowski, M. 1993. *Lapoński (saamski, loparski) język*. W *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 300.
- Kaczmarek, K. 2013. „Stan ochrony tożsamości kulturowej ludów pierwotnych w polityce Unii Europejskiej na przykładzie północnej Skandynawii”. *Krakowskie Studia Małopolskie* 18: 92–104.
- Kozieł, Z. 2017. „Dyskryminacja Samów w Szwecji. Zarys problemu”. *Studia Scandinavica* 1(2): 189–200.
- Krasnowolski, A. 2018. *Języki zagrożone wymarciem w wybranych krajach Europy, Federacji Rosyjskiej i w Kanadzie*. Warszawa: Biuro analiz, dokumentacji i korespondencji. Zespół Opracowań Tematycznych.
- Majewicz, A.F. 1989. *Języki świata i ich klasyfikowanie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nacher, A., i M. Styczyński. 2013. *Vaggi Varri. W tundrze Samów*. Kraków: Wydawnictwo Alter.
- Nickel, K.P. 1990. *Samisk grammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Paruzel, M. 2016. *Łososie, Laponia i ja*. Warszawa: Warszawski Dom Wydawniczy.
- Piasecki, K. 2009. „The White Sea Pomorie and Its Inhabitants”. *Studia Maritima* 22: 5–24.
- Scheller, E. 2011. „The Sami Language in Russia”. *Etnic and Linguistic Context of Identity: Finno-Ugric Minorities. Uralica Helsingiensia* 5: 79–96.
- Sibińska, M. 2015. „Krajobraz nomadyczny w „Muittalus samid birra” Johana Turiego”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Etnograficzne* 43: 141–154.
- Sibińska, M. 2016. „Saamskie teatry: między lokalnością a obcością?”. *Folia Scandinavica* 19: 233–249.
- Sibińska, M. 2017. „Tułacz i nomadzi. O twórczości Sigbjørna Skådena”. *Studia Scandinavica* 1(21): 22–37.
- Siwek, A. 2020. *Moja przygoda z Kungsleden*. Warszawa: Sorus.

- Stachowski, M. 2002 „Zur Frage der ursprünglichen Bedeutung von finnisch Lappi ‘Lapland’”. *Studia Etymologica Cracoviensia* 7: 151–158.
- Szpak, A. 2018. *Bezpieczeństwo ludzkie w Arktyce na przykładzie Samów. Wybrane zagadnienia*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Taivonen I., i D.C. Nelson. red. 2007. *Saami Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Vorren, Ø., i E. Manker. 1980. *Lapończycy. Zarys historii kultury*. tłum. Adrian Molanowski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Weinsberg, A. 1983. *Językoznawstwo ogólne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wilk, M. 2007. *Tropami rena*. Warszawa: Noir Sur Blanc.
- Wojan, K. 2016. *Język fiński w teorii i praktyce*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Wojan, K. 2017 „O etymologii etnonimiki Saamów/Lapończyków w świetle europejskiej historiografii”. *Studia Scandinavica* 1(21): 77–103.

Ethnolects or languages? The Saami (Lapps) and their reception in Poland

Keywords: Saami people, Sápmi, language, ethnolect, North Saami Language.

ABSTRACT

This article presents a short historical overview of Sápmi, selected aspects of Saami culture, presents the language situation of the entire Sápmi area, and the detailed status of North Saami language, including the author's own research and the receptions of Saami in Poland. Although the Saami are a very small nation and have never created their own state structures, they have a very well-developed awareness of their own identity and national affiliation. Their population is estimated at around 60–120,000, of which only a small number use their native language on a daily basis. Their homeland – Sápmi – covers an area of approximately 380,000 square kilometers. The Saami currently live in a territory spread across four different countries – Norway, Sweden, Finland, and Russia (the northern part of the Kola Peninsula). Originally, they occupied a much larger area of Fennoscandia, as evidenced by e.g., archaeological and toponomastic data. Of the nine ethnolects used today (South Saami, ume, pite, lule, inari, skolt, kildin, and ter), North Saami has the largest number of speakers. It is spoken by about 75% of the total Sami population living in Norway (90% of Saami in Norway speak North Saami), Sweden and Finland. It is a language with a rich literature, media (radio, television, press, Internet), theatre, and scientific/scholarly language. Besides the support it receives from many organizations and associations, it also is promoted by a network of both primary and secondary schools, and (especially) the Saami University (Sámi Allaskuvla) founded in 1989 in Kautokeino (Norway). There is a great deal of interest in Saami topics in Poland, as evidenced by numerous courses in the fields of sociology, cultural studies, and comparative pedagogy. In the Polish linguistic literature, the subject of the Saami is presented in an incomplete, fragmentary way. As a consequence, there is a need for in-depth research, including confrontational research, to fill this gap.